Sandija Iesalniece

Audiogrāmatas dažādie ķermeņi, noformējums un dizains, tā autonomija vai sinerģija ar grāmatu: Gintera Grasa “Im Krebsgang”, Ernsta Jandla dzeja, Bila Klintonas “My Life”

Atslēgvārdi: audiogrāmata, “audiobums”, sinerģija, vizuālā autonomija, Ernsts Jandls, Ginters Grass, Bils Klintonas.

Ievads

Pagājušajā vasarā dārgas Rīgas piepilsētas kafejnīcas terasē redzēju četras jaunās dāmas, 5–6 gadus vecas, gandrīz visas jau apsēdušas pie galdiņa, limonādi un kūkas gaidot; viena no viņām saka pārējām, skaļi, nepacietīgi un mazliet satraukti: “Tagad es jums pastāstīšu!” Audiogrāmatas žanri, piemēram, Vācijā, ir literāru darbu lasījumi, oriģinālas audiolugas, epikas audio inscenējumi, intervijas un to fragmentu montāža, dažādu personu stāstījums par kādu tēmu, vēsturiski audioieraksti, radio raidījumi (angļu un vācu: *feature*) u. c. Neatkarīgi no žanra raugos uz audiogrāmatu jeb runājošo grāmatu, jeb klausāmgrāmatu (vācu: *Hörbuch*, *Audiobuch*, arī *Audiobook*; angļu: *audiobook*, *talking book*; krievu: *аудиокнига*) kā uz nepastarpināta stāstījuma, lasījuma, varbūt pat sarunas imitāciju (ši vārda pozitīvā nozīmē), un viens no iemesliem audiogrāmatas klātbūtnei grāmatu tirgū ir cilvēka iedzimtā un nepārvaramā vēlšanās runāt, stāstīt un sarunāties, un – ideālā gadījumā – klausīties, turklāt audiogrāmatas gadījumā vēlmei klausīties jābūt

spēcīgai, dominējošai. Prasme klausīties un saklausīt neapšaubāmi jāizkopj, savu artavu tajā sniedz arī audiogrāmata, vienlaikus gan iekļaujoties dzirdes kultūras veicināšanas strau-mē, gan gūstot no tās¹. Tādējādi līdzās grāmatu tirgus vajadzībām, literārajai tradīcijai, kas sa-ņošanas mutvārdos, un mobilo (atskaņojošo) un viedo ierīču progresam gan vēlme stāstīt, gan vēlme klausīties palīdz audiogrāmatai ieņemt un paturēt savu nišu grāmatu tirgū. Rakstā aplūkota audiogrāmatu tirgus situācija Vācijā, taču piemēri ir gan no Vācijas, gan ASV.

Audiogrāmatas bums Vācijā: tirgus dati

Vācijā kopš gadsimtu mijas runā par audio-grāmatu bumu, lai gan tirgus datu interpre-tācija pat viena gada ietvaros var atšķirties: audiogrāmata ir gan “Stagnējošās grāmatu nozares lielā cerība finanšu rādītāju uzla-bošanai” (*Wirtschaftlicher Hoffnungsträger*

1 Piemēram, Vācijā *Stiftung Zuhören* uzdevums ir veicināt, kopt un pētīt klausīšanos, sadzirdēšanu, ieklausīšanos. Pieejams: <https://www.stiftung-zuhoren.de/> [30.11.2019.].

der stagnierenden Buchbranche)², gan “Audiogrāmatas ir iemīļotas, tomēr ne pietiekami. Apgrozījums liek vilties, tirgus attīstās šļūcošiem soļiem – pretēji grāmatizdevēju un tirgotāju prognozēm” (*Hörbücher sind zwar beliebt, aber nicht genug. Ihre Umsätze enttäuschen, der Markt entwickelt sich viel schleppender als von der Buchbranche erhofft*)³. Tomēr 2018. gadā eksperti, analizējot socioloģisko pētījumu uzņēmuma “Kantar EMNID” audiogrāmatu, podkāstu un audiolugu tirdzniecības platformas “Audible” (“Amazon” meitas uzņēmums) uzdevumā veiktās socioloģiskās aptaujas rezultātus, pārliecināti, ka audiobums Vācijā turpinās (*Der Audio-Boom in Deutschland geht weiter*)⁴.

Par vienu no sākotnējiem audiogrāmatu virzītājspēkiem Vācijas grāmatu tirgū pieņemts uzskatīt 1995. gadā audioizdevniecības “Der Hörverlag” realizēto plašo reklāmas kampaņu (*groß angelegte Werbekampagne*)⁵. (Audioizdevniecība dibināta 1993. gadā, kopš 2010. gada tā ir viens no koncerna “Random House” uzņēmumiem.) Lai gan audiogrāmatu apgrozījums Vācijā 2017. gadā bija 3,1%, turklāt šis rādītājs arī, piemēram, 2003. gadā, bijis vien 3%, tā neapšaubāmi ir stabila un lietotāju skaita ziņā augoša grāmatu tirgus niša. Būtiski, ka 3,1% ņemti vērā tikai “fiziskie pirkumi” (*physische Verkäufe*) jeb ķermeniskie,

priekšmetiskie, aptaustāmie pirkumi⁶, t. i., audiogrāmatas, piemēram, kompaktdiskos. Saskaņā ar iepriekš minēto socioloģisko pētījumu 12 mēnešu laikā 18 miljoni Vācijas iedzīvotāju noklausījušies vismaz vienu audiogrāmatu (vai audiolugu audiogrāmatas formātā)⁷, un tie ir 22% no 83 miljoniem Vācijas iedzīvotāju 2018. gadā⁸.

Audiogrāmatas ķermeniskums vs. ķermeņa neesamība

Tradicionāli literatūrzinātnieku, mediju zinātnieku vai grāmatzinātnes ekspertu raksti par audiogrāmatu sākas ar definīciju vai autora neklātienes diskusiju ar cunfetes kolēģiem par pareizo šā medija definīciju. Bez polemikas piedāvāšu savu audiogrāmatas definīciju, izmantojot arī Vācijas grāmatu izdevēju un tirgotāju asociācijas (*Börsenverein des Deutschen Buchhandels e. V.*) jau 2008. gadā sastādītajā “Audiogrāmatu vārdnīcā” (“Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens”)⁹

- 2 Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil*, 10/2004, S. 60–61.
- 3 Hörbuch. Unerhörte Literatur. In: *Focus*, 25/2004, S. 15.
- 4 Aptaujas “Audible Hörkompass 2018” ietvaros 2018. gada jūlijā “Kantar EMNID” telefoniski aptaujāja pēc nejausības principa izvēlētos 2014 Vācijas iedzīvotājus no 14 gadu vecuma. Sk.: *Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].
- 5 Henning, U. 2002. *Der Hörbuchmarkt in Deutschland*. München: Monsenstein und Vannerdat, ISBN 3-936600-16-3, S. 10.

- 6 *Börsenverein des Deutschen Buchhandels: Branchenkennziffern 2017*. Pieejams: http://www.boersenverein.de/sixcms/media.php/976/Kennziffern2017_deutsch_web.pdf [skatīts 15.05.2018.].
- 7 *Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].
- 8 Iedzīvotāju skaits Vācijā 2018. gada septembrī bija nepilni 83 miljoni. *Statistisches Bundesamt: Bevölkerungsstand 30.09.2018*. Pieejams: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/zensus-geschlecht-staatsangehoerigkeit-2018.html> [skatīts 30.11.2019.].
- 9 *Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens*. Eine Publikation des Arbeitskreises HÖRBUCH/ Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. Herausgeber: Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. (v. i. S. d. P.), S. 29. Pieejams: <https://www.slideshare.net/boersenverein/das-hrbuchlexikon> [skatīts 30.11.2019.].

un “Der Hörverlag” piedāvātās definīcijas ievirzes: audiogrāmata ir jumta termins (vācu: *Oberbegriff, Sammelbegriff*), lai apzīmētu mediju, kas aptver visplašāko eksistējošu un no jauna izveidotu audio dokumentu klāstu, neierobežojot šo dokumentu veidu un žanru; šobrīd galvenie tehniskie formāti ir kompaktdisks un datnes digitālajā vidē lejupielādei, turklāt digitālais formāts Vācijā iekaro aizvien lielāku popularitāti; atbilstoši industrijas pieņēmumiem palielinās audiogrāmatu (un audiolugu) klausīšanās viedtālrunī vai planšetē, lejupielādējot attiecīgo datni (2016. gadā, piemēram, lejupielādes lietoja vien 35%, 2018. gadā – jau 44%), tomēr kompaktdiski kā audiogrāmatas datu nesēji jeb audiogrāmatas ķermeņi pagaidām, raugoties uz visām vecumgrupām kopā, saglabā savas liderpozīcijas (audiogrāmatas kompaktdiskos klausās 47% aptaujāto)¹⁰. Tādējādi pagaidām vēl nav apstiprinājies 2004. gadā paustais izdevniecības “Random House” pieņēmums, ka audiogrāmata jau tuvāko gadu laikā zaudēs savu “ķermeni” (*Entkörperung des Hörbuchmarktes*), vien prasīgi pircēji (*anspruchsvolle Kunden*) jeb estēti paliks uzticīgi un izvēlēsies audiogrāmatu kompaktdiskā ar mīlestību veidota noformējuma dēļ (*dem Hörbuch in seiner oft liebevollen Aufmachung die Treue halten*)¹¹.

Par grāmatu kompaktdiskā kā taustāmu ķermenisku objektu nevajadzētu būt diskusijām, bet lejupielādējamu datni pieņemts uzskatīt par tādu, kurai ķermeņa nav. Esmu pārliecināta, ka arī audiogrāmatas digitālajai lejupielādējamajai versijai interneta tirdzniecības platformās ir ķermeņi. Aplūkojot audiogrāmatu, audiolugu un podkāstu tirdzniecības un

ražošanas platformas *audible.de*¹² piedāvājumu, redzams – katru audiogrāmatu jeb datni ilustrē attēls. Lai pēc iegādes iedarbinātu lejupielādes norādi, jāpieskaras viedierīcei – tālrunim vai planšetei – un tās ekrānam. Datorā tas izdarāms ar peli un kursoru. Tad viedierīces lietotājs jeb potenciālais klausītājs vēro, kā griežas mazais aplītis – lejupielādes simbols, līdz visa grāmata ir lejupielādējusies – un šajā brīdī tā pilnībā iegūst viedās ierīces ķermeni. Šo ķermeni tā saglabā visu audiogrāmatas klausīšanās laiku, līdz brīdim, kad es, klausītāja, spēšu to prātā atnest kā pieslietas un vairs nevajadzīgas kāpnes un pilnībā ļaušos audiogrāmatas runātāja vai runātāju balss valdzinājumam. Arī pēc grāmatas noklausīšanās es zinu – tā ir manā viedtālrunī, planšetē, datorā. Vienlaikus tā attēla, kas ilustrē audiogrāmatu digitālā formātā lejupielādes platformā un pēc tam attiecīgajā viedierīcē, centrālie vizuālie elementi (vizuālais kods) sakrītis ar audiogrāmatas noformējumu kompaktdiska formātā, un arī drukātā grāmata būs noformēta līdzīgi. Lai gan lielākoties tieši grāmatas vizuālais noformējums būs pamats kompaktdiska un lejupielādējamās audiogrāmatas noformējumam.

Audiogrāmata un drukātā grāmata: vizuālā sinerģija vai autonomija. Daži piemēri

Popularizējot kādu literāru vai populārzinātnisku darbu un veicinot tā pārdošanu, vēl aizvien dominējoša loma ir drukātajai papīra versijai, t. i., drukātajai grāmatai. Pat digitālajā vidē retums ir audiogrāmata, proti, tās attēls, kas reklamētu drukāto grāmatu vai filmu. Parasti redzami abi mediji – drukātā grāmata

10 Audible Hörkompass 2018. *Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].

11 Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil* 10/2004, S. 60–61.

12 2008. gadā audio mediju tirdzniecības platformu “Audible” iegādājās “Amazon”, radot pārdošanas kanālu sinerģiju – viena tirdzniecības platforma šobrīd var piedāvāt visas viena literārā vai cita žanra darba mediju variācijas.

un audiogrāmata kompaktdiska formā, turklāt ar gandrīz identisku vizuālo risinājumu.

Bijušā ASV prezidenta Bila Klintona (*Bill Clinton*; 1946) autobiogrāfija “*My Life*” izdota kā drukāta grāmata¹³ un audiogrāmata¹⁴, ko viņš pats ierunājis. ① Grāmatai ir vairāk nekā 950 lappušu, tai ir prologs, 55 nodaļas, epilogs, audiogrāmata skan 6,5 stundas, protams, tas ir atsevišķu fragmentu lasījums, lai gan tas netiek īpaši uzsvērts, toties sešu kompaktdisku iesaiņojumu (kartona kārbu) un pa trijiem iesaiņoto kompaktdisku divloču kartona vāciņus (angļu: *digipak*) rotā lepna norāde: “*Read by the Author*”. Izņemot tehniskas detaļas, drukātās grāmatas aizsargvāka priekšpuse, audiogrāmatas kārbas pretskats un atsevišķo disku iepakojuma priekšējais vāks noformēti vizuāli identiski, un līdzīgas ir grāmatas aizsargvāka un audiogrāmatas kārbas muguriņas. Pat grāmatas aizsargvāka un audiogrāmatas kārbas aizmugures noformējums ir līdzīgs – izmantots viens attēls. Burtveidols ir vienāds, tiesa, grāmatas aizsargvāka zelta burti ir reljefdrukā. Protams, abu mediju galvenais vizuālais akcents ir prezidenta portrets, turklāt tas izmantots arī katra atsevišķā audiogrāmatas kompaktdiska noformējumā. Par patstāvīgu audiogrāmatas vizuālo risinājumu var runāt vien katra kompaktdiska kabatiņas noformējumā – katra diska kabatiņa noformēta ar atšķirīgiem attēliem. Vienā divloču *digipak* ievietoti seši diski, katram diskam atsevišķa kabatiņa ar ovālu iegriezumu un krietni treknu un lielu diska kārtas skaitli (*disc one*, *disc two* utt. līdz *disc six*). Drukātās grāmatas ilustrācijas ir melnbaltu attēlu kolāžas uz vairākām lapām – divas atsevišķas grāmatas daļas. Salīdzinot tās ar audiogrāmata izmantotajiem attēliem, redzams, ka atsevišķo disku kabatiņu un kartona divloču vāku aizmugurējā vāka noformējumā pa vienam izmantoti attēli no attēlu kolāžām grāmata. Atsevišķi attēli

① Bila Klintona autobiogrāfija “*My Life*” grāmata un audiogrāmata

13 Clinton, B. 2004. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, ISBN 0-375-41457-6.

14 Clinton, B. 2004. *My Life*. New York: Random House, ISBN 0-7393-1706-7.

kolāžā izcelti, pietuvināti skatītājam, un ar šo attēlu palīdzību isi, pa atsevišķiem posmiem, turklāt vizuāli tiek izstāstīta vēl viena, nu jau cita, audiogrāmatas tekstam paralēla prezidenta autobiogrāfijas versija. Katrs attēls disku kabinā ir papildināts ar paskaidrojumu, kas tajā attēlots, un trīs no sešiem attēliem jeb puse ir krāsaini. Tādējādi audiogrāmatas struktūra un vizuālais veidols niansēs atšķiras no drukātās grāmatas, tomēr tā nepārprotami veido pāri ar drukāto grāmatu, pat ja seši diskus audiogrāmatā gribot negribot veido priekšstatu par sešām audiogrāmatas daļām. Jo īpaši simptomātiski audiogrāmatas un drukātās grāmatas hierarhiju raksturo audiogrāmatas izdevēju norāde uz audiogrāmatas kārbas pēdējā vāka: pat audiogrāmatas kontekstā, slavinot prezidenta autobiogrāfiju, izdevējs sauc audiogrāmatu par detalizētāko un niansēm bagātāko prezidenta atskaiti par padarīto, “kāda vien sarakstīta”, ne ierunāta vai izstāstīta: *President Clinton's audiobook is also the most concretely detailed, most nuanced account of a presidency ever written – encompassing not only the high points and crises but the way the president actually works*. Protams, prezidents lasa rakstīto un drukāto, ne stāsta pēc atmiņas.

Līdzīga vizuālā sinerģija, kā aprakstīts iepriekš, raksturīga arī vācu rakstnieka Gintera Grasa (*Günter Grass*; 1927–2015) grāmatai “Im Krebsgang”¹⁵ (“Krabja gaitā”) un audiogrāmatai (“Im Krebsgang”), lai gan mans piemērs attiecas ne uz audiogrāmatām, kas izdotas vienlaikus vai pēc grāmatas pirmās tirāžas iznākšanas 2002. gada februārī, bet gan uz diviem kompaktdiskiem, kurus izdevusi grāmatu izdevniecība “Steidl Verlag” un uz kuriem uzdrukāta informācija par to, ka attiecīgā gada pavasarī izdevniecībā “Steidl” iznāks arī grāmata “Krabja gaitā”, un kompaktdiskā dzirdami noveles fragmenti (*ausgewählte Passagen*) autora lasījumā. 2 Tādējādi jaunās noveles fragmentu lasījums uzskatāms

2 Gintera Grasa novele “Im Krebsgang” – grāmata, audiogrāmata un audio paraudziņš jeb Hörprobe

15 Grass, G. 2002. *Im Krebsgang*. Göttingen: Steidl Verlag, ISBN 3-88243-800-2.

par drukātās grāmatas, kas vēl tikai iznāks, reklāmu un sniedz ieskatu drukātās grāmatas struktūrā, saturā, stāstījumā. Izdevniecība šo fragmentu lasījumu sauc par *Hörprobe*, ko piedāvāju tulkot kā audio paraudziņu, līdzīgi kā smaržu paraudziņu, vai pat audio degustāciju. *Hörprobe* ir lielākajai daļai audiogrāmatu interneta tirdzniecības vietnēs, tomēr šajā gadījumā audio paraudziņš attiecas nevis uz audiogrāmatu, bet uz drukāto grāmatu. Audio paraudziņa kompaktdiska kartona kabatiņas noformējumā izmantots drukātās grāmatas aizsargvāka noformējuma motīvs – Gintera Grasa zīmēts krabis oranžā krāsā. Izņemot norādes “1” un “2” uz diska kartona vāciņa, citas informācijas ne uz paša diska, ne uz vāciņa nav. Līdzīgi ar krabja motīvu noformēta “Der Hörverlag” 2002. gadā izdotā audiogrāmata ar noveles pilna teksta lasījumu deviņos diskos, ieviešot krāsas variāciju – divi melni krabji uz pelēcīgi zaļa fona, toties 2011. gadā “Jumbo, Neue Medien & Verlag” (ar zīmolu “Goya LIT”, audio(grāmatu) programma pieaugušajiem) izdod noveles lasījumu sešos kompaktdiskos, saglabājot 2002. gada izdevuma grāmatas noformējuma krāsu kodu – viens oranžs krabis uz gaiša fona. Tieši šī audiogrāmata pamatīgi samulsināja raksta autori: manā rīcība bija vien divi diski kartona kabatiņās, kas numurētas ar “1” un “2”. Vizuālā līdzība ar “Goya LIT” izdevumu, pirms noskaidroju šīs audiogrāmatas izdošanas gadu, pirmajā brīdī, uz vizuālajiem kodiem paļaujoties, ļāva domāt, ka mani divi diski ir vien daļa no sešu disku komplekta, līdz *discogs.com*, pūļa veidotā audio ierakstu datubāzē, pat ne *Deutsche Nationalbibliothek* katalogā, atklāju ierakstus: *Günter Grass – Im Krebsgang CD 1*, *Günter Grass – Im Krebsgang CD 2*, *Format: CD, Promo*¹⁶. Tieši norāde “*promo*” atvēra acis un ļāva jaunā gaismā ieraudzīt uz

kompaktdiska rakstīto – divi diski ar fragmentu lasījumu kā plānotās drukas grāmatas reklāma, nevis daļa no apjomīgāka lasījuma audiogrāmatas formātā. Runājot līdzībās ar drukāto grāmatu: domāju, ka esmu atradusi divas no audiogrāmatas rūpīgi izplēstas lapas, tomēr izrādījās, ka esmu atradusi, pirmkārt, drukātās grāmatas un, otrkārt, audiogrāmatas reklāmu. Lai gan audiogrāmatas iznākšana netiek pieņemta vārdiem, tās plānoto iznākšanu, protams, var nojaust.

2018. gadā “Im Krebsgang” pilna teksta lasījums .mp3 formātā lejupielādei un CD formātā iegūst jaunu vizuālu noformējumu: viena krabja vietā divi, turklāt pelēki¹⁷. Pirmajā brīdī secinājums viens – jaunais vizuālais noformējums signalizē formāta maiņu – lasījuma ieraksts ir pārvērsts .mp3 failā. Šo secinājumu jo īpaši veicināja arī tas, ka noveles noformējums e-grāmatas formātā piedzīvojis līdzīgas vizuālās izmaiņas. Toties informācija par “Der Audio Verlag” (DAV) 2018. gadā iznākušo audiogrāmatu sēriju ar Gintera Grasa prozas un dzejas darbiem, kurus lasa pats autors, liek palūkoties uz audiogrāmatas vizuālajām izmaiņām no cita aspekta – lai iekļautos “klausāmo kopoto rakstu” (*hörbare gesammelte Werke*), par kādiem sapņoja austriešu dzejnieks Ernsts Jandls¹⁸, vienotajā vizuālajā noformējumā, visu audiogrāmatu vāka noformējumā Gintera Grasa radīto zīmējumu atveidojums ir pelēkā krāsā, katra darba nosaukums toties atšķirīgā spilgtā krāsā. Šāds vizuālais *template* vieno visas audiogrāmatas, piešķirot divloču *digipak* iesaiņotajai sērijai eleganci, viengabalainību, ar krāsu akcentējot vien darbu nosaukumus, tomēr vizuāla pēctecība ar iepriekš “Steidl Verlag” un arī izdevniecībā “Deutscher Taschenbuch Verlag” (dtv) izdotajām grāmatām ir saglabāta.

16 Pieejams: <https://www.discogs.com/G%C3%BCnter-Grass-Im-Krebsgang-CD1/release/13396800>; <https://www.discogs.com/G%C3%BCnter-Grass-Im-Krebsgang-CD2/release/13396809> [skatīts 30.11.2019.].

17 *Günter Grass liest Im Krebsgang*. 2018. Berlin: Der Audio Verlag; 2002 Steidl Verlag, Mp3-CD, ISBN 978-3-7424-0500-5.

18 Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3, S. 46–47.

Austriešu dzejnieka Ernsta Jandla (*Ernst Jandl*; 1925–2000) audiogrāmatas savukārt raksta autore vēlas izmantot kā piemēru drukātas grāmatas un audiogrāmatas antisinerģijai, patstāvībai. Ernsts Jandls uzskatīja, ka viņa “runājamie dzejoļi” (*Sprechgedichte*), tiesa, kā jebkurš dzejolis, attīstās un atplaukst tad, ja tos lasa skaļi. Šim nolūkam nepieciešama cilvēka balss: “Dzeja ir jārūnā un jāklausa. Tā es domāju kopš jaunības, un nu es mēģinu rakstīt [...] “runājamus dzejoļus”, kas tikai tad iedarbojas pilnībā, ja tos runā; tie neuzplaukst, ja lasīti klusībā, to attīstībai nepieciešama cilvēka balss. Protams, katram dzejolim, arī runājamajam dzejolim, ir redzama forma.” (*Lyrik muss gesprochen und gehört werden, dieser Ansicht war ich schon in meiner Jugend, und nun versuchte ich [...] Sprechgedichte zu schreiben, die erst dann zu voller Wirkung gelangen, wenn sie gesprochen werden, die also nicht sich einfach leise lesend entfalten, sondern zu ihrer Entfaltung der menschlichen Stimme bedürfen. Freilich hat jedes Gedicht, auch ein Sprechgedicht, eine Form für das Auge.*)¹⁹

Kopš 20. gadsimta 60. gadu sākuma līdz pat 90. gadu beigām Ernsts Jandls nepārtraukti publiski uzstājās un jau kopš 60. gadiem rūpējās par savu dzejoļu un audiolugu ierakstīšanu un izdošanu kasetēs un skaņuplatēs, lai viņa darbi saglabātos arī akustiskā veidā un neizzustu brīdī, kad apklusis viņa balss.

Viņa balss un dzejoļu lasījumu agrākie ieraksti izdoti 1968. un 1971. gadā atsevišķās skaņuplatēs, t. i., “Laut und Luise” un “hosi + anna”, turklāt 1968. gada skaņuplate, saskaņā ar izdevniecības “Verlag Klaus Wagenbach informāciju”, ir pirmais Ernsta Jandla ieraksts skaņuplatē. Tiesa, saskaņā ar paša Ernsta Jandla teikto, jau 1966. gadā britu radio BBC eksperimentālās dzejas studijā (“Radiophonic Workshop”) viņš ierunājis virkni

savu dzejoļu kā 13 radiofona tekstus (“13 radiophone Texte”), katru atsevišķi sagatavotu radiofona vajadzībām, papildinot ierakstu ar katra dzejoļa un visa topošā raidījuma nosaukumu. Ar divu tehniku palīdzību šis ieraksts pārveidots pusstundu garā raidījumā ar nosaukumu “Laut und Luise”. Saskaņā ar paša Jandla sacīto šie dzejoļi vēlāk publicēti.²⁰ 2006. gadā izdevniecība “Wagenbach” sērijā “EinLeseOhr” izdod kompaktdisku ar nosaukumu “Laut und Luise. hosi + anna. Sprechgedichte”²¹, un tajā apkopoti, izdevniecības vārdiem runājot, “digitalizēti” 1968. un 1971. gada skaņuplatu lasījumi .cda datnes formātā. 2017. gadā “Der Audio Verlag” izdod šos autora lasījumus kā .mp3 datni, ierakstītu kompaktdiskā²². 3 Vizuālā grafiskā saikne starp vienu un otru izdevumu ir tikai un vienīgi nosaukums, izdevniecība “Wagenbach” rotaļājas ar plus zīmi kā grafisku elementu un aizstāj ar to “und”, t. i., “un” arī nosaukumā “Laut und Luise” uz diska vāka. 2017. gada izdevums ir grafiski askētisks, toties košs – balti burti uz gandrīz elektrorozā fona, 20. gadsimta sākuma izdevuma noformējumā izmantots dzejnieka portrets. Audiogrāmatas datu nesēju formātu maiņa ļauj izsekot arī tehnikas attīstībai no šellakas plātes līdz kasetei un kompaktdiskam ar iespēju ierakstīt aizvien lielāku informācijas apjomu līdz digitalizētiem analogajiem audio failiem, kas dažādos formātos pieejami gan lejupielādei, gan kompaktdiskā.

Gan Ernsta Jandla poētiskās pārlicības dēļ, gan tāpēc, ka nav runa par jaunu dzejoļu publikāciju, velti meklēt šo audio disku

19 Friedl, H., Peseckas, H. 1989. ...entschuldigen sie, wenn ich jandle. VIDIAK Salzburg. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=s_EFil6o4bw [skatīts 30.11.2019.].

20 Jandl, E. 1990. Darüber etwas zu sagen. Bemerkungen zum Hörspiel “das röcheln der mona lisa”. In: Jandl, E. *das röcheln der mona lisa (gedichte szenen prosa)*. Berlin: Verlag Volk und Welt, S. 188.

21 Jandl, E. 2006. *Laut und Luise. hosi + anna*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1 CD, Laufzeit 32 Minuten, ISBN 978-3-8031-4026-5, ISBN 3-8031-4026-9.

22 Jandl, E. 2017. *Laut und Luise. hosi + anna. Autorenlesung*. Berlin: Der Audio Verlag, 1 CD, Laufzeit ca. 32 Minuten, ISBN 978-3-7424-0236-3.

3 Divas Ernsta Jandla dzejoļu
“Laut und Luise. hosi + anna” audiogrāmatas

noformējumā vizuālu līdzību ar kādu drukātu dzejoļu grāmatu, jo īpaši, ja audio CD ir autora publiska lasījuma ieraksts kā, piemēram, audiogrāmata “Ernst Jandl. Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl”²³. Disks ievietots necilā papīra kabatiņā ar lodziņu, tā – kārbīņā ar atvāžamu vāciņu, gluži kā mazā konfekšu kārbā, tādējādi apliecinot izdevniecības “LangenMüller” poligrāfiskās fantāzijas lidojumu. Ieraksts ir autentisks audio dokuments bez tiešas vizuālas sasaistes ar rakstītu un publicētu dokumentu, t. i., audiogrāmatā, kā to sauc arī pati izdevniecība, iekļauti fragmenti no Ernsta Jandla priekšnesuma Veilheimas Literatūras lasījumu (*Weilheimer Literaturlesungen*) laikā. Diskam pievienotais nelielais bukletiņš sniedz informāciju par diska saturu, proti, audiogrāmatai ir divas daļas: “1. Fragmenti no viņa darbiem, nolasīti Veilheimas Literatūras lasījumu laikā no 1982. gada 4. līdz 5. maijam (ieraksts 1–12)” un “2. Paskaidrojumi dzejoļiem “wien: heldenplatz” un “mai hart. oberflächenübersetzung” (ieraksts 13)”. Saskaņā ar Ernsta Jandla audio priekšvārdu viņš lasīs desmit dzejoļus no Veilheimas Literatūras lasījumu publikācijas “Frühlingsbote” un no burtnīcas Nr. 8 “Frühlingshaft”. Izņemot bukletā publicētos dzejoļus “der frühling”, “wien: heldenplatz” un “1944/1945”, pārējo dzejoļu nosaukumi nav publicēti. 13. ieraksta anotācijā informācija, ka autors komentēs dzejoļa “mai hart. oberflächenübersetzung” tapšanu, norādīta pirms informācijas par komentāriem dzejoļim “wien: heldenplatz”, tomēr “dzīvē” jeb diskā to secība ir otrāda. Tāpat nav norādīts, vai Ernsta Jandla paskaidrojumi par dzejoļiem “wien: heldenplatz” un “mai hart. oberflächenübersetzung” noritējuši vienas uzstāšanās laikā un vai tie vispār ir Veilheimas Literatūras lasījumu sastāvdaļa. (Turklāt audiogrāmatu

23 Jandl, E. 2008. *Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl*. LangenMüller Hörbuch. München: F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1 CD, Stereo, Spieldauer ca. 63 Minuten, ISBN 978-3-7844-4146-7.

izdevumiem, jo īpaši buma sākumā, izmantojot Vācijas radiostaciju arhīvu materiālus, esot raksturīga viegla pavisība, pienācīgi nenorādot, kādi avoti izmantoti, lai izveidotu attiecīgo audiogrāmatu, un nereti skaidrojums vienkāršs: ne vienmēr šāda informācija pieejama, jo audio ierakstu dokumentēšana un arhivēšana radio iestādēs netika veikta tikpat rūpīgi kā rakstīto dokumentu uzskaitē un arhivēšana, jo šo iestāžu funkcija bija cita, proti, sabiedriskā radio darbības nodrošināšana un savstarpēja satura, t. i., radiatoraidījumu, apmaiņa²⁴.)

2001. gadā Klauss Zibļevskis (*Klaus Siblewski*), izdevniecības “Luchterhand Literaturverlag” lektors un ilggadēja Ernsta Jandla kontaktpersona, izdod nelielu grāmatītiņu “Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt”²⁵, kurā apkopotas telefonsarunas ar Ernstu Jandlu. Tas ir telefonsarunu (fragmentu) atstāstījums, ne sarunu stenogramma. Gadu vēlāk iznāk audiogrāmata “Klaus Siblewski. Telefongespräche mit Ernst Jandl”²⁶. 4

Pirmajā brīdī šķiet, ka audiogrāmatas un drukātās grāmatas noformējumā vizuālas līdzības nav, tāpēc atļāvos priecāties par pilnīgu audiogrāmatas vizuālo autonomiju, turklāt drukātās grāmatas grafiskais dizains atbilst citiem Ernsta Jandla darbu izdevumiem izdevniecības “Luchterhand Literaturverlag” sērijā “Sammlung Luchterhand”: balts fons, grāmatā publicētā teksta fragments ziliem burtiem aizņem 1/3 no vāka. Izdevniecība audiogrāmatu anotācijā sauc par *Hörstück* jeb klausāmgabalu,

4 Klausa Zibļevska telefonsarunas ar Ernstu Jandlu grāmatā un audiogrāmātā

-
- 24 Sk.: Vormelker, S. 2017. Das Hörbuch als Kunst, oder: Kritik eines populären Gattungsbegriffs. In: Bung, S., Schrödl, J. (Hg.) *Phänomen Hörbuch. Interdisziplinäre Perspektiven und medialer Wandel*. Transkript, Edition Kulturwissenschaft, Band 95. Bielefeld, S. 69–81, hier: S. 79.
- 25 Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3.
- 26 Siblewski, K. 2002. *Telefongespräche mit Ernst Jandl*. 1 CD, Produktion Bayerischer Rundfunk. Köln: WortArt, ISBN 3-7857-1253-7.

literāri tulkojams kā “telefonsarunu inscenējums”. Audiogrāmatas kartona vienloča *digipak* priekšpusē jeb uz priekšējā vāka – Ernsta Jandla foto ar tālruņa klausuli rokā, Klausa Zibļevska attēls uz *digipak* pēdējā vāka, arīdzan telefona sarunas laikā, teksts uz priekšējā vāka uz oranža fona; oranžs – krāsa, kas nav izmantota drukātās grāmatas noformējumā. Norādes par attēlu tapšanu nav, līdz ar to katra klausītāja vai lasītāja ziņā izlemēt, vai attēlos dzejnieks un redaktors sarunājas viens ar otru vai kādu citu personu. Cik liela varbūtība, ka fotografēti reālajā vienas telefona sarunas laikā. Audiogrāmatas un drukātās grāmatas tātad nav vizuāli līdzīgas līdz brīdim, kad lasītājs atver grāmatas 2. lapaspusi, kurā redzami audiogrāmatā izmantotie foto, gan viens virs otra, gan citādi izkadrēti nekā audiogrāmatas noformējumā. Ne acīs kritoša un uzreiz pamanāma, kā pierasts, kad identiski noformēti audiogrāmatas un drukātās grāmatas vāki, tomēr vizuālā saikne starp drukāto grāmatu un audiogrāmatu ir izveidota, vienlaikus, tāds mans pieņēmums, uzsverot arī audiogrāmatas patstāvīgo raksturu.

Protams, dzejoļi, ko E. Jandls runā, publicēti dažādos krājumos. Piemēram, Jandla dzejas un prozas izlasē “aus dem wirklichen leben”²⁷ ir dzejolis ar nosaukumu “spruch mit kurzem o” (“teiciens ar īsu o”), un šis dzejolis ir variācija par teicienu, kas vācu valodā rakstāms diviem burtiem – ar vienu (!) burtu s un vienu burtu o, t. i., “so”. Ernsta Jandla dzejolis “spruch mit kurzem o / sso”, autora vārdiem runājot, reflektē par “ārpusdzejas realitāti” (*außerpoetische Realität*²⁸), par teicienu, ar kuru, kā paskaidro dzejnieks, sarunvalodā aizstājam teikumu “tas nu būtu [padarīts]”,

“to nu mēs esam paveikuši” (*das wärs, das hätten wir geschafft*)²⁹. Latviski “So!” varētu tulkot kā “Tā!”. Piešķirot šim teicienam virsrakstu, Ernsts Jandls, kā viņš pats saka, valodas klišēju padara par dzeju, laupa teicienam tā triviālo funkciju un padara to par poētisku objektu³⁰. Toties grūtības un šaubas, kādas ikvienam, kurš nav Ernsts Jandls, rodas, domājot par to, kā poētiskais objekts – četri burti – būtu jārunā, t. i., jārunā tā, kā runājam dzeju, atgādina, ka viens no audiogrāmatas uzdevumiem ir notraust putekļus no akustiskajiem dokumentiem arhīvos un radīt jaunus akustiskos dokumentus, jo audiogrāmata, neapšaubāmi, ķermeniska un vizuāla, tomēr ir akustiskas zīmes nesēja un tās atstātais nospiedums ir akustisks: to veido balss un skaņa.

Noslēgums

Audiogrāmatas un arī e-grāmatas klātbūtne grāmatu tirgū ietekmē arī sarunu par grāmatu, jo ne velti nākas paskaidrot, par kādu grāmatu ir runa – par drukāto grāmatu, par audio-grāmatu, par e-grāmatu. Protams, populārs ir pieņēmums, ka audiogrāmata ir drukātās grāmatas papildinājums un tikai viens posms un medija veids literāra vai populārzinātniska darba (teksta) publiskošanā un popularizēšanā. Par drukātās grāmatas dominējošo lomu attiecībā pret audiogrāmatu liecina pat audiogrāmatām piešķirtais starptautiskais grāmatas standartnumurs (*International Standard Book Number* (ISBN)), kas, kā liecina nosaukums, ir numurs grāmatu (!) identificēšanas sistēmā. Drukātā grāmata aizdevusi audiogrāmatai pat savu identificēšanas sistēmu. Arī no pārdošanas veicināšanas viedokļa jēgpilni popularizēt audiogrāmatu līdz ar drukāto grāmatu, ievērojot hierarhiju. Arī audiogrāmatas vizuālais noformējums lielākoties ir identisks ar drukātās grāmatas vizuālo risinājumu, saglabājot vizuālos,

27 Jandl, E. 1999, 2002. *aus dem wirklichen leben. gedichte und prosa*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62031-0, S. 5.

28 Siblewski, K. (Hg.). 2016. *Ernst Jandl. Werke in 6 Bänden, Band 6: Mein Gedicht und sein Autor. Statements, Reden, Vorträge*. München: Luchterhand, ISBN 987-3-630-87486-9, S. 356.

29 Turpat, S. 44.

30 Turpat, S. 44.

grafiskos un krāsu kodus. Tomēr audiogrāmata nostiprinās grāmatu tirgū un atsevišķu autoru (piemēram, Gintera Grasa un Ernsta Jandla) daiļrades kontekstā tieši audio formāti – klausāmie formāti, t. i., audiogrāmata, ir veids, kā no

jauna un pilnvērtīgi ieraudzīt literārus darbus un rakstnieku vai dzejnieku personības, turklāt nereti audioformāts ir formāts, kādā literārs darbs piedzīvo savu galīgo versiju, iegūst savu būtību.

AVOTI UN LITERATŪRA

Audible Hörkompass 2018. *Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].

Friedl, H., Peseckas, H. 1989. ...entschuldigen sie, wenn ich jandle. Salzburg: VIDIAK. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=s_EFil6o4bw [skatīts 30.11.2019.].

Grass, G. 2002. *Im Krebsgang*. Göttingen: Steidl Verlag, ISBN 3-88243-800-2.

Günter Grass liest *Im Krebsgang*. 2018. Berlin: Der Audio Verlag; 2002 Steidl Verlag, Mp3-CD, ISBN 978-3-7424-0500-5.

Henning, U. 2002. *Der Hörbuchmarkt in Deutschland*. Münster: Verlagshaus Monsenstein und Vannerdat, ISBN 3-936600-16-3, S. 10.

Hörbuch. Unerhörte Literatur. In: *Focus*, 25/2004, S. 15. *Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens*.

Eine Publikation des Arbeitskreises HÖRBUCH/ Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. Herausgeber: Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. (v. i. S. d. P.), S. 29. Pieejams: <https://www.slideshare.net/boersenverein/das-hrbuchlexikon> [skatīts 30.11.2019.].

Jandl, E. 1990. Darüber etwas zu sagen. Bemerkungen zum Hörspiel "das röcheln der mona lisa". In: Jandl, E. *das röcheln der mona lisa (gedichte szenen prosa)*. Berlin: Verlag Volk und Welt, S. 188.

Jandl, E. 1999, 2002. *aus dem wirklichen leben. gedichte und prosa*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62031-0, S. 5.

Jandl, E. 2006. *Laut und Luise. hosi + anna*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1 CD, Laufzeit 32 Minuten, ISBN 978-3-8031-4026-5, ISBN 3-8031-4026-9.

Jandl, E. 2008. *Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl*. LangenMüller Hörbuch. München: F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1 CD, Stereo, Spieldauer ca. 63 Minuten, ISBN 978-3-7844-4146-7.

Jandl, E. 2017. *Laut und Luise. hosi + anna. Autorenlesung*. Berlin: Der Audio Verlag, 1 CD, Laufzeit ca. 32 Minuten, ISBN 978-3-7424-0236-3.

Klinton, B. 2004. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, ISBN 0-375-41457-6.

Klinton, B. 2004. *My Life*. New York: Random House, Inc., ISBN 0-7393-1706-7.

Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil*, 10/2004, S. 60–61.

Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3.

Siblewski, K. 2002. *Telefongespräche mit Ernst Jandl*. 1 CD, Produktion Bayerischer Rundfunk. Köln: WortArt, ISBN 3-7857-1253-7.

Siblewski, K. (Hg.). 2016. *Ernst Jandl. Werke in 6 Bänden, Band 6: Mein Gedicht und sein Autor. Statements, Reden, Vorträge*. München: Luchterhand, ISBN 987-3-630-87486-9, S. 356.

Vormelker, S. 2017. Das Hörbuch als Kunst, oder: Kritik eines populären Gattungsbegriffs. In: Bung, S., Schrödl, J. (Hg.) *Phänomen Hörbuch. Interdisziplinäre Perspektiven und medialer Wandel*. Transkript, Edition Kulturwissenschaft, Band 95. Bielefeld, S. 69–81, hier: S. 79.